

СТРУКТУРА ГРОШОВОГО РИНКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЛІЧБИ МОНЕТ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI ст.

Впродовж XVI ст. у соціально-економічних стосунках на землях Руського та Белзького воєводства відчуваються суттєві зміни. Формується паншинно-фільваркова система у сільському господарстві, спостерігається розвиток міст, ремесел та торгівлі. Нові явища в економічному житті регіону вимагали вдосконалення грошових відносин і спричинилися до змін у структурі монетного ринку. Метою цього дослідження є висвітлити основні зміни, що відбулися на грошовому ринку західноукраїнських земель у XVI ст. Це здійснюється з використанням двох видів джерел: монетних скарбів та актових матеріалів. Перша група складається з 36 скарбів та поодинокі знахідок монет, що зберігаються у відділах нумізматики музейних установ або склад яких опубліковано у нумізmatigчних дослідженнях та спеціальній періодиці. 28 з них введено до наукового обігу, а 8 не були предметом дослідження. Серед писемних джерел — документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львові та відділу рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Тут виділяються актові матеріали Львівського магістрату, які збереглися майже повністю. Значно гірше представлені документи інших міст та містечок регіону і сіл. Слід зауважити, що джерельна база для цілого століття є нерівномірною. Якщо для його першої половини більшість даних про основні номінали грошового ринку можна почерпнути із матеріалів монетних скарбів, то для другої половини домінуючими є писемні джерела.

У перші десятиліття XVI ст. на грошовому ринку Руського та Белзького воєводства, як і у попередньому столітті, панівними були номінали, виготовлені на монетних дворах Польського королівства та Великого князівства Литовського. Найбільш ранніми з них є напівгроші та денарії короля Владислава II Ягайла (1386-1434), відкарбовані на краківському монетному дворі. Кількість напівгрошів цього правителя в окремих монетних скарбах є незначною, в більшості випадків вона не перевищує 10 екземплярів. Лише у скарбі, виявленому в околицях м. Львова у 1885 р., знаходилося 32 монети цього типу¹. Вивчення вмісту інших монетних скарбів свідчить, що більшість з них випали з обігу в перших роках XVI ст. Це, насамперед, скарби з сіл Проводова (Сокальського району Львівської області)², Жабчого (нині гміна Долгобичув Хелмського воєводства, Польща)³ та ін. Незначна кількість цих монет у скарбах пояснюється тим, що наявність у них більшого вмісту срібла призводила до їх вилучення з метою перекарбування. А, крім того, внаслідок тривалого використання цих монет вони були дуже потертими і тому випадали з обігу.

¹ Zapiski Numizmatyczne. Kraków, 1885. №5. S. 95.

² Kotlar M. Znaleziiska monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainiekiej SRR. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975. S. 62.

³ Męclewska M., Mikołajczyk A. Skarby monet z lat 1500-1649 na obszarze PRL. Warszawa, 1993. S. 54.

Дуже рідкісними є знахідки так званих руських напівгрошів, які карбувалися королями Казимиром III, Людовіком Угорським, Владиславом II Ягайлом та князем Владиславом Опольським для земель колишнього Галицько-Волинського князівства. Сказане стосується і львівських напівгрошів. Карбування обох видів монет велося на монетному дворі у Львові з середини XIV ст. до 1414 р.⁴ У складі монетних комплексів відзначена присутність лише поодиноких екземплярів руських та львівських напівгрошів. Так, у скарбі з с. Підгайців Бережанського району Тернопільської області знаходився один львівський напівгріш Владислава II Ягайла, а в комплексі з с. Мурованого Кам'яно-Бузького району Львівської області було виявлено декілька руських та львівських напівгрошів цього правителя⁵. Обидва депозити випали з обігу на початку XVI ст. (близько 1505 р.). Всього напівгроші часів панування Владислава II Ягайла зареєстровані у складі 9 монетних комплексів, що складає біля 25 % від загальної кількості знахідок, однак частка цих монет у загальній монетній масі є значно нижчою і не перевищує кількох відсотків.

Найдрібніші номінали польської монетної системи — денарії (1/18 гроша) та тернарії (1/6 гроша), що існували до XVI ст., у монетних скарбах Руського та Белзького возводств XVI ст. не виявлені. Не зустрічаються згадки про них і в писемних джерелах того часу.

Небагато можна сказати і про поширення на землях регіону продукції монетних дворів, які функціонували за часів панування Владислава III (1434-1444). Лише в одному зі скарбів, який було виявлено 1849 р. в Стрийському повіті, знаходилося 2 денарії цього періоду⁶.

Емісійна діяльність короля Казимира IV Ягайлончика (1444-1492 рр.) була більш інтенсивною, про що свідчить зростання кількості відповідних монет у скарбах. Вони зафіксовані у складі 12 монетних депозитів, що складає третину від загальної кількості комплексів. В окремих з них налічується по декілька сотень монет цієї епохи. У згаданому скарбі з околиці Львова було виявлено понад 500 коронних напівгрошів⁷.

Казимир IV Ягайлончик надав право монетної регалії торговим містам Дганську та Торуні⁸. На землях Руського та Белзького возводств у скарбах XVI ст. карбовані на монетних дворах цих міст соліди не зареєстровані. Це пояснюється тим, що метрологічно вони не відповідали номіналам польської монетної системи, а, крім того, місцеве населення було незнайоме з пруськими монетами.

Присутність напівгрошів та денаріїв, виготовлених за панування Яна I Ольбрахта (1492-1501), відзначена у 13 скарбових комплексах, але, на

⁴ Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV — першій чверті XV ст. К., 1968. С. 95.

⁵ Kotlar M. Znaleziska monet... S. 62, 66.

⁶ Nowoznalezione stare pieniądze w Galicji // Biblioteka Warszawska. 1850. № 3. S. 561-563.

⁷ Zapiski Numizmatyczne. 1885. №5. S. 95.

⁸ Kubiak S. Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk; Łódź, 1986. S. 16, 20.

відміну від монет його попередника, вони складають значно більшу частку у складі загальної монетної маси. Більшою стає і частка найдрібніших монет — денаріїв. Все це є свідченням зростання масштабів монетної емісії. Так, у виявленому в с. Мурованому скарбі знаходилося понад 5 кг денаріїв королів Казимира IV Ягайлончика та Яна I Ольбрахта⁹, а у м. Львові 1885 р. виявлено депозит, у складі якого було понад 1000 монет цього типу¹⁰.

Монетне виробництво наступника Яна I Ольбрахта на королівському престолі, його брата, великого князя литовського Александра I Ягайлончика (1501-1505) представлене 14 знахідками. Серед цих монет домінують напівгроші коронного карбування. В окремих скарбах їх кількість сягає декількох сотень екземплярів. Так, у згаданому вище скарбі зі Львова зареєстровано до 600 цих монет¹¹, що складало суму близько 10 польських злотих (вартість 35 г високопробного золота). У зв'язку з тим, що монетні системи Польщі та Великого князівства Литовського не були ще уніфіковані й існувала метрологічна різниця між однотипними номіналами, карбованими у Польщі та в Литві, литовські півгроші та денарії Александра I Ягайлончика у складі монетних депозитів зустрічаються значно рідше. Це ж можна сказати і про коронні денарії цього правителя.

Упродовж перших десятиліть XVI ст. на грошовому ринку Руського та Белзького возводств поширюються коронні напівгроші, які карбували за часів Сигізмунда I (1506-1548). Їхня присутність зареєстрована у 12 монетних скарбах, що не відрізняється від показників присутності у депозитах монет цього номіналу емісій попередніх королів. Інші коронні номінали Сигізмунда I — тернарії та денарії, випущені до грошової реформи 1526-1528 рр., у скарбах не зареєстровані. Не нотуються вони і у писемних джерелах.

Таким чином, у першій чверті XVI ст. на грошовому ринку регіону монетне виробництво Польщі було представлене напівгрошами всіх королів з династії Ягайлонів, які присутні майже у третині монетних скарбів. Крім цього номіналу, в обігу перебувала певна кількість денаріїв, а присутність тут досить рідких тернаріїв не простежується ні в актових джерелах, ні у складі монетних комплексів.

Після проведення у Польщі грошової реформи 1526-1528 рр. асортимент номіналів, які обслуговували потреби грошового ринку, суттєво розширився¹². Вперше від часів Казимира III (1333-1370) в обігу з'явилися карбовані на території держави монети номіналом в один гріш. Аналіз вмісту монетних депозитів регіону засвідчує широке використання цих монет на ринку, дає змогу простежити шляхи їх надходження, а також зробити обережний висновок про масштаби емісії. Так, найчастіше в скарбах зустрічаються гроші, які карбувалися у Туруні для пруських земель. Вони присутні у 8 скарбах і представлені всіма роками карбування.

⁹ Kotlar M. Znaleziska monet... S. 62.

¹⁰ Zapiski Numizmatyczne. 1885. №5. S. 95.

¹¹ Ibid.

¹² Terlecki W. Reformy monetarne Zygmunta I // Wiadomości Numizmatyczne. Warszawa, 1963. №2. S. 43; Białkowski A., Szejcner T. Monety ostatnich Jagiellonów. Warszawa, 1975. S. 31.

На другому місці бачимо гроші, випущені на монетному дворі у Данську. Далі йде продукція краківського монетного двору, а найбільш рідкісними є монети, відкарбовані у м. Ельблонгу. Результати вивчення скарбового матеріалу підтверджують наявність тисних торгових контактів земель Руського та Белзького воєводств з пруськими торговими містами, насамперед з Торунем та Данськом. Більші номінали коронної грошової системи — трояки та шостаки серед монетних знахідок не зареєстровані. Не згадують про них і писемні джерела. Це пояснюється тим, що через незначні масштаби емісії ці монети мали незначний ареал поширення і не брали помітної участі у забезпеченні повсякденних потреб ринку.

З дрібних номіналів нотуються гданські і ельблонзькі соліди та одна знахідка рідкісного недатованого ельблонзького денарія. Остання монета міститься у складі цікавого скарбу зі с. Пицатинців на Тернопільщині (скарб зберігається у фондах нумізматики Тернопільського обласного краєзнавчого музею). Слід зауважити, що ці монети, які відігравали розмінну щодо грошів роль, частіше зустрічаються у західній частині регіону, на території Холмської, Перемишльської та Сяноцької земель.

У писемних джерелах першої половини XVI ст. номінали польської монетної системи, як правило, не виділяються. Вони фігурують під загальною назвою „*moneta communis*“. Інколи денарії окреслюються терміном „*rescunia minuta*“, а напівгроші — „*medientiae*“. В окремих випадках у документах міститься чітка вказівка на місце карбування монети. Так, у 1564 р. краківський купець придбав у львів'янина Миколи Теклича волоського сукна на суму 355 злотих 28 грошів, при чому кожний лікоть тканини коштував 42 краківських гроші¹³. Тобто розрахунок між купцями вівся грошами, відкарбованими на краківському монетному дворі за часів панування Сигізмунда I (1506-1548). Особливо масштабною емісія цих монет була у 1545-1546 рр.¹⁴

Значне місце у процесі обслуговування грошового ринку належало монеті, яка випускалася у Великому князівстві Литовському. Як і в коронних землях, основним номіналом тут були напівгроші. Завдяки своїй великій кількості вони дуже швидко стали одними з найбільш популярних монет. Однак різний вміст чистого срібла у коронних та литовських напівгрошах створював певні труднощі при проведенні різних фінансових операцій. Аналіз скарбового матеріалу свідчить, що перші з них переважали у західній частині регіону, а другі — у східній. Так, у величезному скарбі з околиці Львова, що містив декілька тисяч монет XV — першої половини XVI ст., не виявлено жодного литовського напівгроша Александра I Ягайлончика чи Сигізмунда I. Натомість скарби з с. Підгайців Бережанського району Тернопільської області та з м. Бережан складаються майже повністю з монет литовського виробництва¹⁵. Слід врахувати, що ці населені пункти знаходилися недалеко від території, яка адміністративно входила до складу Великого князівства Литовського, де литовська монета була панівною.

¹³Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 52 (Львівський магістрат), оп. 2, спр. 242, с. 74.

¹⁴*Białkowski A., Szejczer T. Monety... S. 57-68.*

¹⁵*Kotlar M. Znaleziska monet... S. 65-66.*

Хоча основним номіналом литовського карбування, поширеним на землях регіону у XVI ст. був напівгріш, потрапляли сюди й інші номінали. На початку століття це були денарії, а з середини 30-х рр. — литовські гроші. Незважаючи на короткий час емісії та її скромні масштаби, ці монети поширилися на грошовому ринку Руського та Белзького воеводств, знайшли своє відображення у скарбах. Наприклад, у вищезгаданому комплексі з Березан було виявлено 2 литовські гроші 1535 р. і 9 монет цього ж номіналу, відкарбованих у 1536 р.¹⁶

У писемних джерелах монета литовського карбування часто виділяється серед інших видів монет. Так, у актових записах львівського магістрату за 1522 р. згадується сума „83 злотих в монеті литовській і 170 злотих в польській“¹⁷. Запис подібного змісту зустрічаємо і в матеріалах Буського гродського суду за 1554 р.¹⁸ Найявність цих записів пояснюється тим, що подібні за зовнішнім оформленням коронні та литовські монети мали різну вартість.

За часів панування Сигізмунда II Августа (1548-1572) поширення монети Великого князівства Литовського, карбованої у м. Вільно, суттєво не вплинуло на склад монетної маси, що забезпечувала потреби грошового ринку регіону. Напівгроші та інші номінали цього правителя складають лише її незначну частину і знаходяться вони лише у складі двох депозитів. У складі з Березан виявлено понад 200 напівгрошів¹⁹. Особливо цікавим є скарб з с. Пицатинців, що містить 206 напівгрошів 1547-1563 рр., 29 подвійних денаріїв 1566-1567 рр., 142 денарії 1546-1563 рр.²⁰ За вмістом номіналів та станом їх збереження це єдина знахідка не лише на території південно-східних воеводств Королівства Польського, а й на всіх українських землях. Особливістю структури монетної маси є і те, що серед грошів Сигізмунда II Августа, які зареєстровані у 6 скарбах, зустрічаються монети, що карбувалися як за польською, так і литовською монетною стопою, причому переважаючими є перші з них.

З більших номіналів, що емітувалися цим правителем, у складі комплексів XVI ст. вдалося виявити лише один чворак (монета номінальної вартістю 4 литовські гроші) 1568 р.²¹ Однак писемні джерела засвідчують більш значну роль трояків та чвораків в процесі обігу. У складі грошової суми, яка залишилась після смерті львівського міщанина Івана Богалича у 1596 р., занотовано 89 литовських злотих трояками і 2 злотих 13 грошів оболами²². Особливо цікавою є згадка про присутність серед монет оболоів, які були найдрібнішими номіналами литовської монетної системи, але відомі лише їх пробні екземпляри. Разом з тим, можливою є похибка автора актового запису при визначенні номіналів монет.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 9, с. 359

¹⁸ Там само. Ф. 3 (Буський гродський суд), оп. 1, спр. 3, с. 319.

¹⁹ Kotlar M. Znaleziiska monet... S. 65.

²⁰ Відділ нумізматики Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

²¹ Монета виявлена у м. Хиріві Старосамбірського р-ну Львівської обл. Зберігається у відділі нумізматики Дрогобицького краєзнавчого музею.

²² ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 345, с. 669.

Незважаючи на значні масштаби, монетне виробництво Речі Посполитої останньої чверті XVI ст. у складі скарбів, що випали з обігу до кінця століття, представлено дуже незначною кількістю екземплярів. З продукції часів правління Стефана Баторія (1576-1586) зареєстровано лише коронний трояк 1579 р., відкарбований на монетному дворі у м. Олькуші і два екземпляри невідомого номіналу 1586 р. Це ж можна сказати і про ранні емісії короля Сигізмунда III Вази (1587-1632). Присутність їх поодиноких екземплярів простежується лише у трьох монетних депозитах. Цю прогалину певною мірою заповнюють дані писемних джерел. Зокрема, в них знаходимо відомості, що в 1593 р. у львівської міщанки Агнеси Сухорабської зберігалась сума „дудків (трояків Стефана Баторія та Сигізмунда III Вази — *Р. Ш.*) — 2 злотих 3 гроші”²³, а серед речей Мартина Возчела (1595 р.) знаходилося „три мішки потрійними” (трояками — *Р. Ш.*)²⁴.

Суттєво доповнюють картину участі в обігу монет польсько-литовського карбування XVI ст. актові матеріали. Наприклад, у книзі записів ради м. Дрогобича зустрічаємо згадку про невідомий нам зі скарбових матеріалів номінал. Це коронний тернарій, монета номінальною вартістю 3 денарії²⁵. Неодноразові згадки про використання тернаріїв зустрічаємо і в актах Львівського магістрату²⁶. Писемні джерела містять відомості і про використання населенням солідів, які поширилися на грошовому ринку після уніфікації монетних систем Польщі та Литви в результаті укладення Люблінської унії 1569 р.²⁷ Ці монети, що дорівнювали 1/3 гроша (6 денаріїв), у документах найчастіше згадуються як „шеляги”²⁸.

Зміст інвентарів львівських міщан засвідчує присутність в обігу монет, карбованих у різних частинах Польсько-Литовської держави, зокрема, у монетному дворі у Вільні. Серед готівки львів'янки Варвари Цесковської у 1586 р. зустрічаємо певну суму „плоскої монети литовської”²⁹. Можна припустити, що мова йде про гроші Сигізмунда I 1535-1536 рр., які, згідно із задумом уряду, повинні були нагадувати популярні серед населення празькі „плоскі” гроші, що були міжнародним засобом обігу у тогочасних країнах Центральної та Східної Європи. Після смерті львів'янки Агнеси Сухорабської у 1593 р. залишилося „литовських дрібних пенязів (денаріїв — *Р. Ш.*), по 4 за гріш рахуючи (на суму — *Р. Ш.*), 1 злотий 23 гроші”³⁰. У цьому ж році Альберт Конопницький у вузлику зберігав „литовських грошей на польську лічбу „10 злотих без 5 півгрошків”³¹. Багатий львівський купець Гануш Генле серед значних грошових сум готівкою мав „старих

²³ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 22, с. 887.

²⁴ Там само. Спр. 346, с. 177.

²⁵ *Polszczyzna H. Księga radziecka miasta Drohobycz 1542-1563. Lwów, 1936. S. 90.*

²⁶ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 11, с. 40; спр. 15, с. 204.

²⁷ *Volumina legum. T. 2. Petersburg, 1859. S. 90.*

²⁸ ЦДДА України у Львові, ф. 25 (Магістрат м. Дрогобича), оп. 1, спр. 11, с. 3; ф. 129, оп. 1, спр. 1041, с. 1; Львівська Наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), №3110/III, с. 6.

²⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 337, с. 363.

³⁰ Там само. Спр. 22, с. 887.

³¹ Там само. Спр. 337, с. 127.

потрійних (на суму — Р. Ш.) 12 злотих 24 гроші³². В останньому випадку, мабуть, мова йде про литовські трояки, карбовані за часів панування Сигізмунда II Августа. Наведені вище приклади засвідчують поширення монет Великого князівства Литовського на грошовому ринку Руського та Белзького воеводств.

Як і в першій половині XVI ст., у його другій половині номінали польської монетної системи в актових записках виділялися зрідка і фігурують під назвою „польська монета“³³. З нею зустрічаємося у таких формулюваннях: „купили паперу на 8 грошів і 4 пенязі“³⁴, „сума складає 22 злотих і кварталник (напівгріш — Р. Ш.)“³⁵. Хоча зрідка, у випадках, коли вимагалось окреслення кожного виду монет, вказувався певний номінал: „півгрошків бохнарків (напівгрошів, карбованих у м. Кракові за часів панування короля Сигізмунда I — Р. Ш.) 12 грошів“³⁶.

Поряд з номіналами, відкарбованими на монетних дворах Речі Посполитої, важливе місце у процесі грошового обігу на землях регіону займала іноземна монета. Її вартість встановлювалася, виходячи із вмісту в ній дорогоцінного металу (срібла чи золота).

Одними з найдавніших іноземних монет були празькі гроші. До початку XVI ст. значне надходження цих монет на територію Руського та Белзького воеводств припинилося, і роль цих монет в обслуговуванні потреб ринку суттєво зменшилась. Нам відомі лише три монетні комплекси, у складі яких нотуються празькі гроші. Так, у скарбі з с. Проводова знаходилось два гроші, відкарбовані за часів короля Вацлава II³⁷, а у комплексі з с. Великих Дідушичів Стрийського району на Львівщині — одна монета короля Карла I (IV)³⁸. Декілька грошів Вацлава IV виявлено у депозиті з с. Кунисівців Городенківського району Івано-Франківської області³⁹. Присутність празьких грошів на грошовому ринку регіону засвідчують і писемні джерела. В інвентарі речей Станіслава Еспарбера зі Львова, який було укладено у Львові в 1598 р., зустрічаємо згадку про два „чеські гроші“⁴⁰. Враховуючи точку зору польського дослідника А. Міколайчика, можна припустити, що під цією назвою фігурують празькі гроші, карбовані наприкінці XV — на початку XVI ст.⁴¹ Упродовж досліджуваного нами століття ці монети не відігравали помітної ролі в процесі грошового обігу, і їх слід розглядати як релікти минулого.

Наявність тісних торгових контактів південно-східних воеводств Королівства Польщі з Силезією призвела до поширення карбованої там монети

³² Там само. Спр. 346, с. 191, 199.

³³ Там само. Спр. 242, с. 35; спр. 337, с. 363.

³⁴ Архів Юго-Западной России. Киев, 1964. Ч. 1. Т. 11. с. 25 (Ставропіпійський інститут).

³⁵ ЦДА України у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 1036, с. 12.

³⁶ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 346, с. 82.

³⁷ Kotlar M. Znaleziska monet... S. 62.

³⁸ Нумізматична збірка Стрийського краєзнавчого музею.

³⁹ Kotlar M. Znaleziska monet... S. 58.

⁴⁰ ЦДА України України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 346, с. 375-376.

⁴¹ Mikołajczyk A. Obieg pieniędzy w Polsce Środkowej w wiekach od XVI do XVIII. Łódź, 1980. S. 56.

на місцевому ринку. Одними з перших сілезьких монет тут були плоговські гроші Сигізмунда Ягайлончика. Вони присутні у складі скарбу, датованого серединою XVI ст., який було виявлено недалеко від Львова. Разом з трьома екземплярами, відкарбованими у 1506 р., тут зустрічаємо і одну недатовану монету⁴².

За зразком Сигізмунда Ягайлончика монетне виробництво було налагоджене й іншими сілезькими князями. Серед них були і Зембіцькі — брати Карл I та Альберт (1502-1511). У м. Олесниця вони відкрили монетний двір, на якому вироблявся ряд номіналів, що відповідали польській монетній стопі. Один напівгріш цізи емісії 1505 р. зареєстровано у скарбі з с. Жабче⁴³. Крім того, у скарбі з Стрийського повіту, що відноситься до першої чверті XVI ст., містилося 25 дрібних сілезьких монет⁴⁴. Без докладної атрибуції важко стверджувати, які монети там знаходилися. Можна лише припустити, що це були гелери та пфенніги, виробництво яких в значних масштабах вели різні монетні двори Сілезії.

Цікавою сторінкою грошового обігу Руського та Белзького воеводств є присутність тут свідницьких напівгрошів. Проти їх поширення уряд вів тривалу боротьбу впродовж десяти років, але повним успіхом вона так і не завершилась. Аналіз скарбового матеріалу засвідчує, що участь цих розповсюджених у різних частинах Королівства Польщі та Великого князівства Литовського монет на землях регіону була незначною. Зареєстровані вони у п'яти депозитах, які сформувалися і випали з обігу у першій половині XVI ст. Більшість цих напівгрошів відкарбована у 1525-1526 рр., коли їх якість суттєво погіршилась. У кількісному плані картина виглядає так: у двох скарбах цих монет нараховується по 10, а в інших — 1-2 екземпляри. Це засвідчує незначну роль свідницьких монет у грошовому обігу досліджуваного регіону. Постає питання, чому поширені в інших землях, особливо у Великопольщі, Мазовії, Литві, ці напівгроші у значно менших масштабах потрапляли на український ринок. Відповідь тут не може бути однозначною. Насамперед слід враховувати, що Белзьке і Руське воеводства знаходилися безпосередньо біля кордонів Малопольщі та недалеко від Кракова. Саме тому вплив королівської влади тут був більш дієвим. І ті санкції, які запроваджувалися проти поширення свідницьких напівгрошів, виконувалися тут послідовніше. Крім того, процес вилучення цих монет шляхом викупу міг бути організований значно краще. Нарешті, можливо, що ринок, заповнений коронними напівгрошами польських королів, особливо Яна I Ольбрахта, Александра I та Сигізмунда I, не потребував додаткових засобів обігу, особливо того ж номіналу.

У 40-х рр. XVI ст. на грошовому ринку західноукраїнських земель з'явилися легніцько-бжезькі гроші герцога Фрідріха II (1495-1547) та кюстрінські гроші герцога Йоганна (1535-1571). Як і монети герцога Альбрехта Бранденбурзького того ж номіналу, вони були зовнішньо подібними до коронних. І хоча монетна стопа легніцько-бжезьких та кюстрінських грошів була дещо заниженою, на ринку їх приймали за курсом коронних гро-

⁴² Zapiski Numismatyczne. 1885. №5. S. 95.

⁴³ Męclewska M., Mikołajczyk A. Skarby monet... S. 54.

⁴⁴ Nowoznalezione stare pieniądze w Galicji. S. 561-563.

шів. Боротьба ж, яку уряд Польщі вів проти їх поширення, пояснюється насамперед фіскальними міркуваннями. Змушуючи населення здавати легницько-бжезькі гроші за курсом 5 тернаріїв (15 денаріїв), державна скарбниця отримувала прибутку по 3 денарії з кожної зданої монети. А крім того, королівський монетний двір одержував додаткову сировину для перекарбування у коронні номінали.

Значну групу загальної монетної маси скарбів складають гроші Герцогства Пруссія, яке перебувало у ленній залежності від Польщі. Їх присутність зареєстрована у складі 10 монетних комплексів. Зокрема, у скарбі з с. Безека (нині Хелмське воеводство, Польща), який було виявлено у 1887 р., знаходилося 57 пруських грошів герцога Альбрехта Бранденбурзького, відкарбованих у 1531, 1535, 1537-1547 рр.⁴⁵ Найчастіше з монет цих емісій зустрічаються екземпляри, датовані 1535-1544 рр., тобто періодом, коли не функціонували коронні монетні двори. Крім грошів, участь у грошовому обігу брали також соліди (1/3 гроша) пруського карбування. Декілька таких монет зареєстровано у складі депозиту з с. Острува (нині Хелмське воеводство, Польща)⁴⁶. Всі вони відкарбовані у 1529-1531 рр., а сам скарб відкладено в середині XVI ст. Присутність інших пруських номіналів — денаріїв, трояків та шостаків, що випускалися на монетному дворі у м. Кенігсбергу, у складі монетних комплексів не простежується.

Аналіз скарбового матеріалу XVI ст. засвідчує незначну частку імпорту розмінні монети з німецьких володінь на територію південно-східних воєводств Королівства Польща. Її виявлено у складі лише двох скарбів: зі згаданого с. Острува, тут зустрічаємо недатований грошен, відкарбований у Тіролі ерцгерцогом Сигізмундом (1446-1490)⁴⁷, та з с. Миклашова Пустомитівського району на Львівщині, де виявлено монету номінальною вартістю 3 крейцери 1536 р.⁴⁸, що за вартістю дорівнювала приблизно півтора польського гроша⁴⁹. Останню відкарбовано у Каринтії за часів панування ерцгерцога Карла (1564-1590). Інші випадки присутності номіналів німецького походження у скарбах не відзначені. Але писемні джерела містять деякі відомості про їх використання. Так, у 1574 р. у Львові під час укладення угоди було сплачено суму „230 флоринів і 4 соліди у нюрнберзькій монеті“⁵⁰.

Висока якість угорської монети була однією з причин її поширення на грошовому ринку Руського та Белзького воеводств. Цьому сприяв розвиток торгових зв'язків між обома регіонами і їх географічне сусідство. Основною грошовою одиницею угорської грошово-лічильної системи XVI ст. був денарій, який складав 1/100 лічильного флорина. Монети номіналом 1 денарій карбувалися зі срібла 500-ої проби, масою біля 0,59 г (вміст чис-

⁴⁵ *Meçlewska M., Mikołajczyk A. Skarby monet... S. 96.*

⁴⁶ *Ibid. S. 140.*

⁴⁷ *Ibid. S. 140.*

⁴⁸ Відділ нумізматики Національного музею у м. Львові.

⁴⁹ *Rythier K. Wizerunek y szacunek mynic wszelakich cudzoziemskich iako które w Koronie Polskiej brane y wydawane bydź mają w Krakowie... 1600 / Reedygá. Warszawa, 1967. S. 20.*

⁵⁰ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 16, с. 1617-1618.

того срібла 0,29 г)⁵¹. Девальвація цієї монети впродовж тривалого часу була незначною, що робило її популярною не лише в Угорщині, а й в сусідніх країнах. Матеріали монетних скарбів та писемні джерела засвідчують участь денаріїв у грошовому обігу західноукраїнського регіону XVI ст. У скарбі з с. Кунисівців виявлено значну кількість цих монет, випущених за часів панування королів Матвія Корвіна, Владислава II та Людовіка II⁵². 144 монети цього номіналу і тих же правителів знаходилися у згаданому вже скарбі зі Стрийського повіту⁵³. Слід зауважити, що хронологічно обидві знахідки відносяться до першої половини XVI ст., крім того, місця їх виявлення розташовані недалеко від кордонів з Угорщиною. Ці фактори засвідчують географію та хронологію поширення угорської монети на землях регіону. Свідчення про присутність угорських денаріїв у письмових джерелах відносяться до більш пізнього періоду. У документах вони фігурують переважно під назвою „бони“⁵⁴. У заповіті львів'янина Тетке, складеному в 1563 р., зустрічаємо суму „7 злотих новими бонами“⁵⁵.

Після девальвації денарія, проведеної у 1574 р., вміст чистого срібла в ньому зменшився до 0,24 г. Такі монети метрологічно відповідали карбованим за часів панування Стефана Баторія та Сигізмунда III (до кінця XVI ст.) солідам. Саме тому місцеве населення приймало угорські денарії за курсом солідів, що відображено і в актовому матеріалі. Наприклад, в інвентарі Катерини Стермянки міститься згадка про різні грошові одиниці, в тому числі і „шелягів угорських старих на 55 грошів та 2 шеляги“⁵⁶.

Зміцнення торгових зв'язків західноукраїнських земель з Московською державою призвело до появи тут російської монети. Це стало можливим після створення у цій державі єдиної монетної системи, що сформувалася у 1534 р. внаслідок грошової реформи Олени Глинської. Основним номіналом стала копійка, що дорівнювала двом деньгам або чотирьом полушкам. Карбували її з високопробного срібла масою біля 0,68 г⁵⁷. На грошовому ринку досліджуваного регіону присутність цих монет вперше зареєстрована у середині XVI ст. У 1552 р. невідомий львівський купець був власником „2620 аспр турецьких і московських“. В той час вміст чистого срібла в турецьких аспрах та московських копійках був майже однаковим, тому їх приймали за однаковим курсом⁵⁸.

В актових записах московська монета найчастіше фігурує під назвою „деньги“. Так, багатому львівському купцеві Ганушові Генле у 1595 р. належала значна грошова сума, у складі якої знаходилося „3 московських деньги“⁵⁹. В цілому питома вага російських монет на грошовому ринку

⁵¹ Huszar L. Habsburg-hari kirabior pencej 1529-1657. Budapest, 1957. S. 12, 46.

⁵² Kotlar M. Znaleziska monet... S. 58.

⁵³ Nowoznalezione stare pieniądze w Galicji. S. 561-563.

⁵⁴ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 11, с. 1822.

⁵⁵ Там само. Спр. 241, с. 946.

⁵⁶ Там само. С. 946.

⁵⁷ Спасский И. Г. Русская монетная система. Ленинград, 1962. С. 100-101.

⁵⁸ Зварич В. В., Шлалінський В. Ж. Російські монети на грошовому ринку західноукраїнських земель XVI-XVII ст. // Вісник Львів. ун-ту. Сер. історична. Львів, 1986. Вип. 22. С. 57.

⁵⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 346, с. 191, 199.

південно-східних воеводств Польської держави була незначною, на відміну від українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського⁶⁰. Підтверджує це відсутність копійок та їх фракцій у складі монетних депозитів та незначна кількість згадок про ці монети у письмових джерелах.

До цього часу в історико-нумізматичних дослідженнях не знайшло відображення питання про участь монет Османської імперії та інших східних країн в процесі грошового обігу на українських землях XVI ст. Засновником монетної справи у Туреччині був султан Урхан (1326-1359), який у 1328 р. розпочав карбування срібного номіналу — акче (назва походить від грецького „аспрон” — білий) масою близько 1,2 г⁶¹. Згодом вміст чистого срібла у цих монетах поступово зменшувався.

Хоча аналіз скарбового матеріалу не дає підстав стверджувати активну роль турецьких монет у грошових відносинах на території регіону, вивчення писемних джерел створює дещо іншу картину. Вперше з аспрами (під такою назвою турецькі акче фігурують у актах) ми зустрічаємося у документах львівського магістрату, що датуються 1522 р.⁶² У наступних роках згадки про них бачимо дедалі частіше. Головним чином це пов'язано із торговою діяльністю львівських купців, переважно вірменського походження, на Сході. Так, у 1564 р. молдавський воевода Стефан Томша купив у одного з них товарів на суму 14760 аспр⁶³. У 1577 р., у судовій справі константинопольського купця Мустафи Челебі з львівськими купцями зустрічаємося з використанням значно більшої суми аспр⁶⁴. Максимальна кількість цього номіналу монет, згаданих у актових матеріалах, відноситься до 1543 р. Тоді відбувся судовий процес турецького купця Чадісі Мехмета та львівського вірменина Миколи Муратовича, під час якого предметом суперечки була сума 68300 аспр⁶⁵. У торговій діяльності в Молдавії та країнах Балканського півострова львівські купці використовували турецьку монету. Це засвідчує той факт, що повертаючись на батьківщину, вони сплачували нею мито. Інколи це були значні грошові суми. У 1594 р. львівський вірменин Сафар сплатив його в сумі 6300 аспр⁶⁶. Якщо врахувати, що курс цих монет складав біля 1/2 польського гроша⁶⁷, то ця сума дорівнювала 105 польським злотим. В окремих випадках сума сплаченого мита дає можливість визначити вартість товарів, які перевозилися через кордон. Відомо, що в ті часи на кордонах Туреччини та Речі Посполитої брали мито в межах 2 % від загальної вартості товарів⁶⁸.

⁶⁰ Рябцевич В. Н. Денежное обращение и клады на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии в XVI в. // Нумизматика и сфрагистика. 1968. №3. С. 171-178; Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К., 1971. С. 100.

⁶¹ Быков Л. А. Монеты Турции XIV-XVII веков. Ленинград, 1939. С. 5.

⁶² ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 9, с. 358.

⁶³ Там само. Спр. 241, с. 1069.

⁶⁴ Там само. Спр. 514, с. 378.

⁶⁵ Там само. Спр. 911, с. 60-61.

⁶⁶ Там само. Спр. 515, с. 829.

⁶⁷ Там само. Спр. 516, с. 453.

⁶⁸ Там само. Спр. 517, с. 333; спр. 242, с. 1365.

Присутність турецьких аспр безпосередньо на території західноукраїнських земель засвідчують дані актів. Складені у Львові інвентарі майна Бернардіно де Лоріка (1575р.), Емануїла Брана (1586р.) та Варвари Вашанини (1586р.) реєструють присутність відповідно 12,647 та 1 аспра⁶⁹. У зв'язку з тим, що місцеве населення практично не використовувало турецької срібної монети у повсякденному житті, постає питання: для чого ж її сюди привозили? Можна припустити, що ці високопробні монети були сировиною для ювелірів. А польський дослідник Ю. Рейман вважає, що турецькі аспри купці постачали на монетний двір у м. Олькуш для подальшого перекарбування у польські монетні номінали⁷⁰.

Дуже скромним був монетний експорт Молдавії та Волощини на територію Руського та Белзького везодств. Відомим є лише один скарб, в якому бачимо 3 чітко не визначені монети, привезені з цих земель⁷¹. Слід однак врахувати, що цей депозит виявлено недалеко від кордону обох регіонів. Інших свідчень, які б підтверджували участь молдовсько-волоських монет у місцевому грошовому обігу, виявити не вдалося.

У 1962 р. в с. Бовшові Рогатинського району Івано-Франківської області було виявлено комплекс, що складався тільки з татарських аспр, які карбувалися у Кримському ханстві. Всього їх налічувалося біля 100 екземплярів, з яких вдалося визначити 9. Це монети ханів Хаджи Гірея (1420-1466), Нур Девлета (1466-1467), Менглі Гірея I (1467-1515) та Мухаммед Гірея (1515-1523)⁷². Депозит є нетиповим для досліджуваного регіону і, найбільш ймовірно, потрапив сюди випадково. Можливо, що під час одного з численних набігів, татарин, власник цієї суми, був змушений її сховати; а згодом або несподівана смерть, або інші обставини перешкодили йому скористатися цими грішми.

Найбільшими номіналами на грошовому ринку Руського та Белзького воеводств у XVI ст. були талери і дукати. В актових документах регіону вони вперше згадуються у 1549 р.⁷³ Після цього ми зустрічаємося з ними дуже часто, і не лише у Львові — значному центрі міжнародної торгівлі того часу, а й у маленьких містечках. Так, у книгах Буського городського суду за 1552 р. згадана сума „100 срібних талерів“⁷⁴.

Переважна кількість монет цього номіналу надходила з Німеччини та Чехії. Львівські купці, які були частими гостями на ярмарках Сілезії, західної Польщі, Німеччини, часто привозили до рідного міста значні суми у талерах. У 1564 р. Нікель Секгер одержав розписку від варшавського купця Давида Енгера, в якій останній зобов'язувався сплатити львів'янину суму 750 злотих. Розрахунок передбачалося провести у Вроцлаві, а платити слід було талерами, рахуючи кожний по 33 гроші⁷⁵. Вели-

⁶⁹ Там само. Спр. 345, с. 1069; спр. 337, с. 315, 363.

⁷⁰ *Rejman J. Mennica olkuska 1579-1601. Wrocław; Warszawa; Gdańsk, 1975. S.35.*

⁷¹ *Nowoznalezione stare pieniądze w Galicji. S. 561-563.*

⁷² *Wiadomości Numizmatyczne. 1959. R. 3-4. S. 223.*

⁷³ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 11, с. 801.

⁷⁴ Там само. Ф. 3, оп. 1, спр. 3, с. 235.

⁷⁵ Там само. Ф. 52, оп. 1, спр. 242, с. 549.

ку кількість талерів привозили купці з м. Познані, де щороку відбувалися міжнародні ярмарки⁷⁶.

У зв'язку з тим, що виробництво талерної монети велося за неоднаковою монетною стопою, вартість цих монет, залежно від вмісту чистого срібла, була різною. Це було причиною певних труднощів під час проведення розрахунків і викликало численні зловживання. Щоб покласти край цьому явищу, польський сейм 1567 р. прийняв рішення про проведення оцінки талерів і заборону обігу неякісних екземплярів цього номіналу. 14 червня цього року був обнародований королівський універсал, який регулював обіг талерів⁷⁷. Всі вони були розділені на три групи. До першої ввійшли найбільш якісні „старі і важкі, які справедливо по 33 гроші польських слід приймати“. Хоча в документі не вказано, які саме монети слід вважати повноцінними, йдеться насамперед про талери, карбовані у різних володіннях Німеччини до прийняття монетної ординації Священної Римської імперії 1559 р. Вміст чистого срібла у них складає біля 27,5 г. Другу групу складала „недобрі неважкі талери“, зображення яких містилося в додатку до універсалу. Всі вони були оцінені, і за таким курсом їх обіг дозволявся на всій території держави. Талери, які увійшли до третьої групи, були визнані фальшивими, і їх обіг в країні було заборонено.

Писемні джерела підтверджують присутність на грошовому ринку значної кількості повновартісних талерів, що оцінювалися у 33 гроші. У книзі записів декретів, майнових зобов'язань, торгових договорів, заповітів та інших документів вірменських родин Львова міститься датована 4568 р. згадка про суму 83 талери по 33 гроші кожний⁷⁸. Інші групи монет цього номіналу писемні джерела того часу не виділяють.

Поступово талери стали одними з найбільш популярних монет. Завдяки своїй високій якості і зростаючій вартості вони відкладалися у скарбницях магнатів і купців. Заможні городяни були власниками значної кількості талерів. Львів'янин Іван Богалич у 1569 р. мав 112 талерів, міщанка Каспрова залишила своїм спадкоємцям 700 старих талерів (1584р.), а багатий купець Гануш Генле у 1595 р. мав близько 1000 таких монет⁷⁹.

„Національне“ походження талерів у актових матеріалах, як правило, не нотується. Це пов'язано з тим, що оцінювалися вони, виходячи тільки із вмісту чистого срібла. Однак в окремих випадках місце виготовлення цих монет можна визначити. У 1575 р. один з наймогутніших магнатів Руського воеводства Ян Гербурт, купуючи вино, зобов'язався сплатити 90 угорських талерів, рахуючи кожний по 33 гроші і шелягу⁸⁰. У цьому ж році Бернардіно де Лоріка мав 26 талерів того ж виробництва⁸¹.

Вивчаючи матеріали Кременецького гродського суду Волинського воеводства, М. Ф. Котляр виявив у них згадку про використання у 1575 р. в

⁷⁶ Потин В. М. Талеры на территории Русского государства в XVI-XVII веках // Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики. Ленинград, 1977. С. 52.

⁷⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, №4588/III, с. 223-249.

⁷⁸ ЦДА України у Львові, ф. 5, оп. 2, спр. 514, с. 119.

⁷⁹ Там само. Спр. 345, с. 669; спр. 336, с. 161; спр. 346, с. 191, 199.

⁸⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, № 3110/III, с. 6.

⁸¹ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 345, с. 1069.

процесі грошового обігу іспанських монет талерного типу⁸². Писемні джерела засвідчують їх поширення і на території досліджуваного регіону. У 1576 р. в актах львівського магістрату зустрічаємо суму в „цілих і квадратистих талерах“⁸³. Можна припустити, що останній термін вживався для означення іспанських монет вартістю 8 реалів, які карбувалися в іспанських колоніях в Америці за часів панування Карла I (1519-1556), Філіпа II (1556-1598) та інших королів. Зовнішнє оформлення їх було дуже непривабливим. Маса цих монет складала 27 г, проба металу — 931, вміст чистого срібла — 25,137 г⁸⁴, тобто дещо менше, ніж у талерах Священної Римської імперії (після 1576 р. — 25,880 г)⁸⁵.

У Бургундії, яка належала Іспанії, королем Філіпом II впродовж 1571 - 1576 рр. карбувалися талери, що містили 26,2 г чистого срібла при загальній масі 29,38 г. Актівий матеріал засвідчує присутність цих монет на землях регіону. Серед речей Станіслава Еспарбера у 1598 р. знаходилась значна кількість різної монети, у якій виділено „талер філіпковий і три півталери“⁸⁶.

Використовувало населення і талери німецького виробництва. Про це свідчить їх присутність у складі інвентарів львівських міщан. Серед речей Катерини Стермянки у 1599 р. знаходилося три саксонські талери, а Гануш Генле у тому ж році мав 300 „курфюрстських“ талерів⁸⁷.

Після прийняття Фердинандом I у 1559 р. аугсбурзької монетної ординації в Німеччині розпочалося карбування срібних гульденів (рейхсгульдинерів), що дорівнювали 60 крейцерам. При загальній масі 24,62 г в них містилося 22,91 г чистого срібла⁸⁸. Відмінною рисою цих монет було вміщення на них цифри „60“. На західноукраїнських землях рейхсгульдинери знаходять в обігу під назвою „копові талери“ (копа — 60 штук). Інша назва цих монет — „злотові талери“ походить від їх вартості, що дорівнювала лічильному польському золотому. Вперше згадку про їх присутність зустрічаємо у документах 1576 р.⁸⁹ „Злотові талери“ значною мірою використовувалися для торгівлі з країнами Сходу. У 1581 р. один львівський вірменин дав своєму синові, який їхав у Туреччину, 41 таку монету⁹⁰.

Окрему групу монет талерного типу складали голландські левендаальдери. Їх розпочали карбувати з 1575 р. зі срібла 750-ої проби. При загальній масі 27,68 г вони містили 20,76 г чистого срібла⁹¹. У писемних джерелах ці монети фігурують під назвою „левки“ або „левкові талери“. Вперше ми зустрічаємося з ними у 1579 р. У цьому році львівський купець Івашко

⁸² Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет... С. 79.

⁸³ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 345, с. 1106.

⁸⁴ Medina I. T. Las monedas coloniales hispano-americanas. Santiago de Chile, 1919. S. 13-15.

⁸⁵ Mikołajczyk A. Obieg pieniędzy w Polsce Środkowej... S. 44.

⁸⁶ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 346, с. 375-376.

⁸⁷ Там само. Спр. 25, с. 20; спр. 346, с. 191, 199.

⁸⁸ Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. М., 1982. С. 237.

⁸⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 345, с. 1108.

⁹⁰ Там само. Спр. 520, с. 392.

⁹¹ Geldern van Enno. De Nederlandse munten. Antwerpen, 1965. S. 79, 221-222, 230-231, 263.

Стешкович купив у краків'ян Вольфа Клейна та Фрідріха Штольца ножів на суму 188 злотих. Як підкреслювалося у документі, розрахунок між ними повинен був проводитися не левковими талерами, а польськими грішми на ярмарку в Ярославі⁹². Однак, незабаром левендаальдери стали використовувати в процесі обігу, особливо для торгівлі з країнами Сходу. Про це свідчать численні записи у книгах львівського вірменського суду. У 1589 р. купець Голуб Давидович позичив у константинопольських купців 5641 левковий талер терміном на 15 місяців і 10 днів⁹³. А у 1592 р. Павло Глушкович, прямуючи у Туреччину, взяв з собою 5 560 левків⁹⁴. До Львова ці монети привозили головним чином із Гданська, який був центром польської балтійської торгівлі. В обмін на зерно та інші продукти сільського господарства західноєвропейські купці привозили сюди значну кількість срібної монети, серед якої були і левендаальдери. У 1590 р. львівський купець Попович з товаришами поїхав до Гданська. Там він мав продати свої товари і на виручені гроші закупити левкові талери по 30 грошів за кожний, а якщо не буде по 30 грошів, то доплатити ще по напівгрошу⁹⁵. З такою ж метою до Гданська їздив інший львівський вірменин Каспр Габріель⁹⁶. Інколи посередниками в торгівлі левендаальдерами були гданські купці. У 1590 р. купець Рунг зобов'язався привезти на ярмарок до Ярослава 6000 цих монет по 29 грошів кожна, але привіз лише 3000 по 30 грошів і 2000 по 30,5 грошів⁹⁷.

Велика кількість левкових талерів була необхідною для покриття дефіциту в торгівлі з Туреччиною та іншими країнами Сходу. Імпорт та експорт монет був настільки значним, що в 1595 р. у Туреччині було встановлено мито на ввіз та вивіз монет⁹⁸. Цей крок турецького уряду приніс великі збитки купцям, які докладали значних зусиль з метою його ліквідації. Польський посол Гербурт, який їхав до Константинополя у 1598 р., дістав інструкцію, згідно з якою він повинен був добиватися відміни цього мита⁹⁹. Однак його кроки у Туреччині не увінчалися успіхом, і сейм Речі Посполитої 1598 р. прийняв ухвалу про збір мита з грошей у готівці, яку перевозили через кордон¹⁰⁰. На території Руського воеводства його стягували у Снятині в розмірі 2%. Одержані в результаті цього збору грошові суми, були призначені на укріплення місцевих замків¹⁰¹.

Крім цілих талерів, у процесі грошового обігу використовувалися їх фракції: напівталери та чвертьталери (орти). Підтверджують це дані писемних джерел. Наприклад, у 1580 р. львів'янин Альберт Зеленка мав

⁹² Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 514, с. 545.

⁹³ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 515, с. 448.

⁹⁴ Там само. Спр. 515, с. 495.

⁹⁵ Там само. С. 362-363.

⁹⁶ Там само. С. 371.

⁹⁷ Там само. С. 372-375.

⁹⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 45 (Дзедушицькі), №345, с. 2-3.

⁹⁹ Там само. Ф. 4 (Баворовські), теки Голембйовського, тека V, с. 15.

¹⁰⁰ *Volumina legum*. T. 2. S. 377.

¹⁰¹ *Świtalski Z. Cło od pieniędzy wywożonych za granice Rzeczypospolitej w latach 1598-1659 // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1901. S. 584-624.*

шведський напівталер¹⁰². А в реєстрі грошових сум вже згадуваного Гануша Генле було 2 такі монети¹⁰³. Львів'янин Станіслав Еспарбер був власником трьох напівталерів та „недоброго орта філіпкового“¹⁰⁴, тобто 1/4 талера іспанського короля Філіпа II. Крім того, в актах згадуються орти, що не підлягають чіткій атрибутиці: „орт з головою буйвола“, „орт Альберта“ тощо¹⁰⁵.

У скарбовому матеріалі XVI ст. монети талерного типу представлені лише двома поодинокими знахідками. В обох випадках виявлені голландські ріксдаальдери, карбовані у провінціях Утрехт та Фрізія у 1598 р.¹⁰⁶ За вмістом чистого срібла вони були дуже близькими до талерів Священної Римської імперії і тому в актах їх не виділяли.

Впродовж XVI ст. курс талерів змінювався незначно. На час появи на землях Руського та Белзького воеводств вони оцінювалися у 33 гроші, а в останньому році століття — у 36 грошів¹⁰⁷. Талери купці приймали на вагу з врахуванням вмісту в них чистого срібла. Свідченням цього є той факт, що багато з них були власниками спеціальних наборів вагових стандартів, що відповідали різним видам цих монет¹⁰⁸. Виготовлялися вони з різних металів, переважно неблагородних. У купця Задикевича, вірменина зі Львова, вони були з латуні¹⁰⁹.

Таким чином, у другій половині XVI ст. талери та їх фракції поширилися на грошовому ринку західноукраїнських земель і обслуговували потреби насамперед заможних груп населення — шляхти, купців, багатих ремісників тощо. Привозили ці монети переважно з Німеччини, Угорщини, а наприкінці століття і з Нідерландів, що пояснюється наявністю торгових зв'язків з цими країнами. Талерна продукція монетних дворів Речі Посполитої помітної роль на грошовому ринку не відігравала.

Крім срібної монети, в процесі грошового обігу використовувалися також золоті монети. Як і талери, у зв'язку зі своєю високою якістю, вони обслуговували потреби найбільш заможних прошарків населення, були засобом нагромадження скарбів. Як і в попередньому столітті, золоті монети фігурують в актових матеріалах під назвою „червоні злоті“¹¹⁰, „золоті флорини“ (флорини в золоті)¹¹¹, „угорські золоті“¹¹². Останнє формулювання свідчить про поширення дукатів (флоринів) угорського карбування, які і раніше були одними з найбільш популярних монет. Карбувалися вони із золота високої проби масою біля 3,5 г.

Аналіз скарбового матеріалу свідчить про використання населенням угорських золотих монет, відкарбованих ще у XV ст. У депозиті з с. Богда-

¹⁰² ЦДІА України у Львові. ф. 52, оп. 2, спр. 337, с. 8.

¹⁰³ Там само. Спр. 346, с. 191, 199.

¹⁰⁴ Там само. Спр. 346, с. 375-376.

¹⁰⁵ Там само. Спр. 12, с. 356; ф. 35 (Магістрат м. Мостиськ), оп. 1, спр. 1, с. 2.

¹⁰⁶ Wiadomości Numizmatyczne. 1965. № 2. S. 121.

¹⁰⁷ ЦДІА України у Львові. ф. 52, оп. 2, спр. 12, с. 356; ф. 35, оп. 1, спр. 1, с. 2.

¹⁰⁸ Там само. ф. 52, оп. 2, спр. 713, с. 60.

¹⁰⁹ Там само. Спр. 344, с. 73-75.

¹¹⁰ Там само. Спр. 514, с. 24.

¹¹¹ Там само. С. 13.

¹¹² Там само. С. 7.

нівки Зборівського району на Тернопільщині серед 150 дукатів було 35 угорських монет королів Владислава I, Матвія Корвіна, Владислава II, Людовіка II та Фердинанда I¹¹³. Це свідчить про постійне тривале поповнення монетної маси угорським золотом. Найвність великої кількості угорських дукатів підтверджують і дані писемних джерел. У заповіті львів'янина В. Тетке, укладеному в 1564 р., зустрічаємо суму „60 червоних злотих угорських“¹¹⁴, а міщанином Михайло Гандел у тому ж році був власником 224 таких монет¹¹⁵.

Крім золотих монет угорського виробництва, на грошовий ринок Руського та Белзького воеводств потрапляли дукати, карбовані в інших країнах. У вищезгаданому скарбі з с. Богданівки знаходилося 66 сілезьких дукатів 1552-1554 рр. Тут бачимо і продукцію монетних дворів Каринтії, Нижньої Австрії, Чехії. Окремо слід виділити невелику групу монет Польщі і Литви. Це, насамперед, рідкий дукат Великого князівства Литовського (1547р.). Продукція коронних монетних дворів представлена лише гданськими випусками: 1550 р. — 5 екз., 1551 р. — 1 екз., 1554 р. — 1 екз., 1556 р. — 1 екз. Найвність гданського дуката 1556 р. зареєстрована і у складі депозиту з с. Зглобина (нині Жешувське возводство, Польща).

У зв'язку з тим, що у нашому розпорядженні є незначна кількість скарбів золотих монет, лише на основі їх аналізу неможливо укласти повну картину участі дукатів в обігу. Суттєвим доповненням тут є дані писемних джерел. Вони засвідчують присутність на грошовому ринку дукатів, які невідомі у складі монетних комплексів. Це, насамперед, венеціанські дукати — цехіни. В 1599 р. у купця Фелькса де Бестісіса, який подорожує з Кракова через Вишню і Городок до Львова, було викрадено вузлик, в якому знаходилося 320 венеціанських цехінів¹¹⁶. У цьому ж році львівський купець Івашкович продав також „320 червоних злотих, які називаються цехінами“¹¹⁷.

Розвиток торгових зв'язків з Туреччиною сприяв поширенню на території західноукраїнських земель карбованих у її володіннях золотих монет — алтунів. Вперше вони були відкарбовані султаном Мухамедом II після захоплення Константинополя у 1453 р.¹¹⁸ Алтуни, які метрологічно повністю відповідали венеціанським цехінам, безперешкодно приймалися населенням сусідніх з Туреччиною країн. Однак через свій зовнішній вигляд, який відрізнявся від звичних західноєвропейських дукатів, вони дуже часто виділяються на сторінках актових книг. Так, у 1576 р. серед речей вірменина Марширха знаходився „червоний злотий арабський“¹¹⁹. А в уже неодноразово згадуваному інвентарі Гануша Генле зареєстровано „один турецький червоний злотий“¹²⁰.

¹¹³ Kotlar M. Znaleziiska monet... S. 65.

¹¹⁴ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 241, с. 946.

¹¹⁵ Там само. С. 1037.

¹¹⁶ Там само. Спр. 252, с. 542, 597-98.

¹¹⁷ Там само. С. 505.

¹¹⁸ Бьков Л. А. Монеты Турции XIV-XVII веков. С. 9.

¹¹⁹ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 345, с. 1069.

¹²⁰ Там само. Спр. 346, с. 191, 199.

Крім дукатів стандартної ваги, у писемних джерелах зустрічаємо немало згадок і про більш крупні золоті монети. Насамперед, це португали, що відповідали 10 дукатам. Вперше вони згадуються в інвентарі Катерини Ковбасниці, укладеному в 1564 р.¹²¹ Тут занотовано присутність „португала золотого, який важив 10 червоних злотих уторських“. Відомими були також „дублони“ (подвійні дукати)¹²², рідше номінали іншої кратності, у тому числі семикратні¹²³.

У цілому, розглядаючи питання про поширення золотої монети на грошовому ринку Руського і Белзького воеводств у XVI ст., слід погодитися з думкою В. М. Рябцевича, що наприкінці століття їх роль значно зростає¹²⁴.

Впродовж XVI ст. курс дукатів постійно зростає. Так, якщо в 1501 р. він складав 32 гроші¹²⁵, то в документі 1540 р. відзначена ціна дуката 52 гроші¹²⁶, в 1574 р. — 54 грошів¹²⁷, а в 1599 р. — 58 грошів¹²⁸. Не було стабільним і співвідношення між талерами і червоними злотими. При проведенні торгових операцій з країнами Сходу у 1560-х рр. воно складало 3:2¹²⁹, що засвідчує значний попит на срібну монету. У 1567 р. при курсі талера 33 гроші, а дуката 52 гроші, проводячи обмін, власник талерів з кожних трьох талерів отримував 5 грошів прибутку.

На увагу заслуговує розгляд системи лічби монет. Впродовж XVI ст. дедалі більше поширюється нова лічильна одиниця — польський злотий (*florenus polonicalis*), що дорівнювала 30 грошам. Виникла вона ще наприкінці попереднього століття. Тоді курс уторського дуката було офіційно встановлено на цьому рівні. А коли через декілька років він змінився, за сумою 30 грошів залишилась назва — злотий. Після проведення грошової реформи 1526-1528 рр. він став основною одиницею польської грошово-лічильної системи. У писемних джерелах дедал частіше трапляється формулювання „... злотих монети і лічби польської“¹³⁰. Це означає, що мова йде про сплату певної грошової суми розмінною монетою польського виробництва. У другій половині XVI ст. в більшості випадків лічба монет ведеться на польські злоті. Це, насамперед, стосується значних грошових сум.

Одночасно зі злотим населення користувалося і старою лічильною одиницею — гривнею (лат. — *gracca*), яка складалася із 48 грошів. Так, в актовій книзі Дрогобича зустрічаємо запис 1544 р., який засвідчує наявність у одного з міщан грошей на суму „десять гривен монети і лічби польської“¹³¹. Існування паралельно цих двох одиниць пояснюється тим, що номінали польської монетної системи добре вписувалися у кожну з них:

¹²¹ Там само. Спр. 242, с. 36.

¹²² Там само. Спр. 25, с. 20.

¹²³ Там само. Спр. 346, с. 191, 199.

¹²⁴ Рябцевич В. И. Денежное обращение и клады... С. 177.

¹²⁵ Akta grodzkie i ziemskie. T. XVI. Lwów, 1892. S. 422.

¹²⁶ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 242, с. 363.

¹²⁷ Там само. С. 975.

¹²⁸ Там само. Спр. 252, с. 2214.

¹²⁹ Там само. Спр. 242, с. 1383.

¹³⁰ Там само. Ф. 25, оп. 1, спр. 1, с. 4; ф. 22 (Марістрат м. Белза), оп. 2, спр. 4, с. 85.

¹³¹ *Polaczkówna H. Księga radziecka...* S. 5.

на злотий йшло 30 грошів, 10 трояків, 5 шостаків, а на гривну — 96 напівгрошів, 48 грошів, 16 трояків, 8 шостаків. Слід зауважити: якщо у великих містах лічба монет велася, як правило, на злоті, то в містечках — переважно на гривни. Наприклад, у містечках Бабичах та Березові впродовж XVI ст. населення вело лічбу грошових сум, використовуючи, головним чином, лічильно-грошову гривну. Інші лічильні одиниці — злотий, копа, трапляються тут значно рідше. Зміст актів львівського магістрату дає можливість стверджувати, що у першій половині століття основною лічильною одиницею і тут була гривна, яка служила для позначення як дрібних, так і значних грошових сум. У другій половині століття, особливо в останній його чверті, картина дещо змінюється. Значні грошові суми дедалі частіше окреслюються у злотих, вживання яких було вигіднішим. У повсякденному житті населення ще деякий час продовжувало користуватися лічбою на гривни.

Дуже рідко у писемних джерелах зустрічаємо і згадки про фракції гривни фертон та скоець, які склали відповідно $1/4$ та $1/24$ її частини. Пов'язане це переважно з більш ранніми подіями. У статуті цеху львівських ювелірів зустрічаємо вказівку на розмір штрафу за виготовлення ремісниками неякісної продукції. За перший раз він становив 6 скойців, за другий — 12, а за третій — 24¹³². Однак, слід зауважити, що цей документ було укладено у XIV або XV ст., а згодом він лише автоматично переписувався.

Населення Руського та Белзького воеводств, особливо у їх північній та східній частинах, користувалося литовською грошово-лічильною одиницею — копою, що складалася з 60 грошів. Однак, якщо на Волині та інших українських землях, які адміністративно входили до складу Великого князівства Литовського, лічба монет велася на литовські гроші¹³³, то на території досліджуваного регіону переважно — на польські. Так, у 1588 р. ремісник Ян з м. Броди заплатив податок з будинку — одну копу монети і лічби польської¹³⁴. А у 1594 р. Львівське Успенське братство заплатило тесляру чотири копи грошів¹³⁵. Слід зауважити, що у порівнянні зі злотим та гривнею ця лічильна одиниця вживалась значно рідше.

Дуже рідко зустрічаємо ще одну грошово-лічильну одиницю — рублі. Переважно це пов'язано з торгівлею з Московською державою. У документі, датованому 1582 р., зустрічаємо згадку про 150 рублів, які у розмінній монеті склали 450 злотих¹³⁶. Це означає, що рубль, який складався з 100 копійок, дорівнював 3 злотим (90 грошам). Роком раніше датується згадка про суму 300 рублів „московськими деньгами“¹³⁷.

У цілому слід зауважити, що грошове господарство Руського та Белзького воеводств Речі Посполитої протягом XVI ст. характеризується розширенням структури монетної маси, що знаходилася на грошовому

¹³² ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 238, с. 153.

¹³³ Там само. Ф. 181 (Лянцкоронські), оп. 2, спр. 210, с. 9-11.

¹³⁴ Там само. Ф. 24 (Магістрат м. Бродів), оп. 1, спр. 1, с. 3.

¹³⁵ Там само. Ф. 129, оп. 1, спр. 1041, с. 2.

¹³⁶ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 19, с. 81.

¹³⁷ Там само. С. 81.

ринку. З'являються нові номінали — солід, гріш, трояк, шостак, талер. Розширюється асортимент іноземної монети (золотої та срібної), що свідчить про зростання торгових зв'язків регіону. Ситуація на грошовому ринку залишалась відносно стабільною, що виявлялося у підтримці високої якості розмінної монети, яка емітувалась монетними дворами Речі Посполитої, незначним зростанням курсів талерів та дукатів, що були міжнародними грошовими одиницями.

У процесі лічби монет населення використовувало різні грошово-лічильні одиниці, більшість з яких перейшли з попереднього періоду. Простежується тенденція до уніфікації системи грошової лічби на основі польського злота, що пов'язано із його вигідним співвідношенням з номіналами, карбованими на території Речі Посполитої.